

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:4 • 2004

Konflikt som lokal tradition

Maria Wallenberg Bondesson, *Religiösa konflikter i norra Hälsingland 1630–1800*, Diss, Stockholm Studies in History 67, Stockholm 2003, 284 s.

Maria Wallenberg Bondesson undersöker i sin avhandling två större religiösa konflikter mot bakgrund av långsiktiga förändringar i den religiösa och moraliska kontrollen i ett tjugotal socknar i norra Hälsingland 1630–1800. Den första större konflikten utgörs av häxjakten på 1670-talet, och den andra består av den pietistiska väckelse som spred sig från Lillhärdal 100 år senare. Utöver kartläggningen av konflikternas utbredning, aktörer och förlopp syftar avhandlingen till att besvara frågor kring konflikternas orsaker och efterverkningar. Varför var religiösa konflikter så vanliga i undersökningsområdet, hur påverkade de lokalsamhället och hur hängde de samman?

Avhandlingens fundamentala fråga gäller kopplingarna mellan 1600-talets häxeri och 1700-talets väckelse, två konfliktfyllda fenomen som skakade lokalsamhället i dess grundvalar. Frågan om förbindelsen mellan de empiriska objekten blir samtidigt till en fråga om hur väl avhandlingen håller samman. Det som förenar häxeri och väckelse kan för det första uttryckas med grundtemat *religiös konflikt*, att enskilda individer berättade om övernaturliga upplevelser som ledde till oro och myndigheters ingripande. Genom maktaspekten anlägger författaren för det andra ett enhetligt perspektiv och visar hur konflikterna handlade om makten i lokalsamhället. Avhandlingen hålls för det tredje samman genom delundersökningarnas enhetliga uppläggning med gemensamma frågeställningar, källmaterial och redovisningssätt. Avslutningskapitlets tematiska disposition bidrar för det fjärde till att binda samman resultaten i de kronologiska kapitlen. Ett femte sammanhållande element föreligger i den påvisade kontinuiteten inom släkter och sockendelar, där den antikerikala traditionen lever vidare genom seklerna.

Trots att det således finns ett antal formella och innehållsliga inslag som bidrar till att skapa en helhet, riskerar avhandlingen emellanåt att sönderfalla i två separata undersökningar, tematiskt, kronologiskt och dispositionsmässigt. De sammanhållande dragen är inte alltid så starka som önskvärt vore, och dessutom föreligger splittrande tendenser. De två första av de sammanhållande elementen hade tjänat på att utvecklas, och till de splittrande inslagen hör att det analytiska redskapet *maktresurser* med sin eklektiska mångfald tenderar att presentera ad hoc-förklaringar snarare än konsekvent analys samt att de avslutande jämförelserna betonar skillnaderna på bekostnad av likheterna. Är det så att häxeri och väckelse är så disparata fenomen att de inte bör läggas under samma lupp, eller handlar det om att författaren inte tillräckligt utnyttjat möjligheterna att skapa länkar

mellan fenomenen? Som ett återkommande tema i recensionen kommer jag att diskutera författarens försök liksom alternativa sätt att hantera de sammanhållande och särskiljande dragen.

Det breda perspektivet

Att lägga häxeri och väckelse under samma lupp är både djärvt och okonventionellt. Denna grundidé, som författaren kallar "det breda perspektivet", är naturligtvis inte invändningsfri, men den innebär en otvetydig analytisk finess. Jag uppfattar ansatsen som en vällovlig ambition att förena det som varit åtskilt. Att betrakta häxeri som magi och väckelse som religion skulle riskera att bidra till upprätthållandet av en i grunden normativ distinktion mellan verkningslös övertro och sann religion som var fullt utformad redan under 1700-talet.¹ I aktuell forskning om tidigmodern tro och praxis pågår emellertid olika försök att överbrygga den analytiska klyftan mellan religion och magi. Hanne Sanders har till exempel lanserat begreppet *försekulariserad världsbild* i syfte att skapa en övergripande kategori befriad från de värderingar som vidlåder den etablerade terminologin.²

Men forskningen söker inte bara efter nya kategorier. Det pågår även försök att hitta gemensamma nämnare i det som kanske både samtida betraktare och sentida forskare uppfattat som skilda storheter. När Wallenberg Bondesson påpekar att "både häxysteri och väckelse innebär att människor i lokalsamhällen träder fram och berättar om övernaturliga upplevelser de haft" (s 237), antyder hon en gemensam fenomenologisk grund som hade varit värd att utveckla. De visionära inslagen kan nämligen uppfattas som en förbindelselänk mellan häxeriet och väckelsen. Målade beskrivningar av helvetet var vanligt förekommande i tidigmoderna folkliga visioner, inte sällan med identifiering av enskilda personer som uppbar sina synders lön. När det i Delsbo på 1730-talet uppges att befolkningen ser varandra i helvetet igen (s 173), antyds visserligen den demonologiska ramen från 1600-talets häxprocesser, men helvetesvisionerna kunde också förekomma i väckelsekontext. Vid visitationen i Lillhärdal den 14 augusti 1775 uppgav således Karin Jönsdotter att hon "i en syn sett T.... [komminister Telberg] upkomma utur afgrunden".³ Därför gick hon inte i kyrkan när han predikade. Om man betraktar det visionära draget som en gemensam nämnare, skulle skillnaden vara att visionerna demoniserades på 1600-talet, medan de fick andra tolkningar på 1700-talet. Det intressanta för en avhandling om religiös konflikt är att visionerna ofta

1. Linda Oja, *Varken Gud eller natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*, Stockholm 1999.

2. Hanne Sanders, "På rejse mellem Gud og Djævelen", i Hanne Sanders (red), *Mellem Gud og Djævelen. Religiøse og magiske verdensbilleder i Norden 1500–1800*, Köpenhamn 2001, s 7–15.

3. Religionsmålet i Lillhärdal. Acta Ecclesiastica 112:8. Riksarkivet, Stockholm.

användes för att legitimera religiös auktoritet vid sidan av prästerskapets officiella, formella auktoritet.⁴

Författaren lyfter fram synen på religiös auktoritet som ett huvudtema i konflikterna kring väckelsen vid 1700-talets slut: "Konflikten mellan väckta och överhet gällde [...] vem som hade rätt att uttala sig preskriptivt i religiösa ärenden och utöva makt inom den religiösa sfären" (s 199). Detta är en högst rimlig tolkning, som dock hade kunnat utvecklas ytterligare.⁵ I teologiska termer handlade väckelsekonflikten i grund och botten om hur den heliga anden verkar. Uppfattningen att anden verkar oberoende av bibelordet fördömdes av de ortodoxa teologerna som svärmeri.⁶ Mårten Thunborg förhördes till exempel ingående om vad han ansåg om "dem som föregifwa omedelbara uppenbarelser och vilja lära andra".⁷ Här döljer sig också pietismens betoning av den inre kallelisen som grund för kyrkans läroämbete, en punkt där ortodoxin hävdade den yttre eller "medierade" kallelisens primat. Men det fanns också andra stridsfrågor kring den religiösa auktoriteten. Formell teologisk utbildning ersattes i den pietistiska traditionen med andlig erfarenhet som kunskapskälla. Pietisterna ansåg att en oomvänd människa inte kunde förstå Guds rikes hemligheter, och därför kunde inte heller en oomvänd präst förvalta Ordet och sakramenten på rätt sätt. Som en särskild stridsfråga uppträdde det allmänna prästadömet, aktuellt i många väckelse-rörelser: de thunborgska och wiklundska väckelserna, nyläseriet och laestadianismen. Det handlade om rättigheterna att förkunna Ordet och förvalta himmelrikets nycklar. Var dessa gemene mans egendom, eller var de exklusivt knutna till det offentliga predikoämbetet? Lars Landgrens citerade uttalande om åhörarnas "prövningsrätt av både lärare och lära" (s 231) handlar just om lekfolkets tillgång till himmelrikets nycklar. Här kunde läsarna stödja sig på både Luther och den pietistiska traditionen, i hälsingeläsarnas fall ofta Tolstadius. Wallenberg Bondesson berör flera av dessa teologiskt grundade konflikthanledningar, men framställningen hade tjänat på en mera systematisk behandling av de punkter på vilka väckelsen utmanade kyrka och prästerskap. Men framför allt hade en klarare fokusering på religiös auktoritet kunnat bidra till att utmejsla en tydligare kärna i begreppet *religiös konflikt* och därigenom bättre integrera de två delundersökningarna.

4. Daniel Lindmark, "Vision, Ecstasy, and Prophecy. Approaches to Popular Religion in Early Modern Sweden", *ARV Nordic Yearbook of Folklore*, 2003, s 177–198.

5. Se t ex Ragnar Askmark, *Ämbetet i den svenska kyrkan i reformationens, ortodoxiens och pietismens tänkande och praxis*, Lund 1949.

6. Se t ex Judd Stitzel, "God, the Devil, Medicine, and the Word. A Controversy over Ecstatic Women in Protestant Middle Germany 1691–1693", *Central European History*, vol 29:3 (2001), s 309–338.

7. Carl J E Hasselberg, *Norrländskt fromhetslif på sjuttonhundratalet*, Örnsköldsvik 1919, s 102.

Källor och metod

Avhandlingen bygger i första hand på ett omfattande rättsligt källmaterial. Undersökningen av den religiösa och moraliska kontrollen utgår från saköreslängdernas uppgifter om fällande domar från sex tingslag i norra Hälsingland. De religiösa brotten utgörs av sabbatsbrott, kyrkoförargelse och svordom, medan de moraliska brotten består av olika typer av sexuella brott. 1700-talsdelen inbegriper även kategorin sociala brott, som uppstår fylleri, dans och nattlopp. Detta material kompletteras i fråga om religionsmålen med en genomgång av domböcker för vissa tingslag under 1600-talet. Eftersom jurisdiktionen var oklar och vissa mål kunde gå direkt till högre instans, har författaren också gått igenom material från Svea hovrätt och Uppsala domkapitel samt lokala tjänstemäns arkiv. Inventeringen har resulterat i 56 smärre religionsmål (hädelse, trolldom och vidskepelse), åtta häxprocesser och sex väckelsemål, alla förtecknade i bilagor. Utöver det rättsliga materialet utnyttjar författaren bland annat sockenbeskrivningar, brev och skrivelser, kyrkböcker och visitationsprotokoll.

Den kritiska diskussionen av källmaterial och metod utmynnar i det riktiga konstaterandet att "grövre brott och friande domar kan vara underrepresenterade" (s 87), särskilt för 1700-talet. Att användningen av saköreslängder gett en slagsida mot fällande domar blir speciellt problematiskt när författaren säger sig vilja använda de religiösa och moraliska brotten för att komma åt de lokala maktförhållandena. Utgångspunkten är fullt rimlig – "domen är i viss utsträckning resultatet av en kraftmätning mellan två (eller fler) parter" (s 26) – men för att spegla maktrelationer förefaller friande domar och förlikningar vara minst lika viktiga som fällande utslag. I själva verket använder dock Wallenberg Bondesson domarna för att belysa "förändringar av intensiteten av den religiösa och moraliska kontrollen" (s 71). Med denna rimligare användning av materialet reduceras problemet till en diskrepans mellan vad författaren inledningsvis utger sig för att vilja göra och vad hon sedan verkligen genomför.

Undersökningen av den religiösa och moraliska kontrollen genomförs som fem-årstvärnsnitt med 20, 30 eller 40 års intervall. Denna metod gör det svårt att med större noggrannhet tidfästa förändringar. Icke desto mindre drar författaren emellanåt slutsatser med en exakthet som inte har täckning i metoden. Domarna för religiösa, moraliska och sociala brott ökar med 50 procent från 1731–1735 till 1770–1774 (tab 14, s 160), men författaren drar resolut följande slutsats: "Förändringarna sammanfaller med uppkomsten av väckelserna" (s 164). Problemet är att väckelsen uppstod omkring 1770, medan förändringarna kan ha inträffat när som helst mellan 1735 och 1770.

Särskilt intressant är användningen av prästers noteringar om avlidna personer, så kallade personalier. Författaren använder dylikt material från Delsbo och Forsa för att komma åt synen på läsarna när konflikterna var över. Det finns dock ett

antal källkritiska problem som inte diskuteras. Man har skäl att misstänka en schablonmässighet och en positiv tendens i materialet som helhet, precis som i andra typer av dödsrunor. Mot detta talar att materialet aldrig var avsett för offentligheten, och i Borrby-prosten Severin Schlyters personalier finns värtaliga exempel på individualitet och negativ tendens.⁸ Omdömena om läsarna torde dock säga mer om de författande prästernas kristendomssyn än om de avlidnas religiositet. Ett särskilt problem är att de flesta personalierna är skrivna flera år, ibland decennier, efter väckelsen av präster som saknat personlig beröring därmed. Wallenberg Bondesson försöker förtjänstfullt att komma åt utsagornas värdeladdning med hjälp av etymologiska ordböcker, men en kontrollgrupp av icke-läsare hade kunnat ge tydligare relief åt omdömena om läsarna.

Den religiösa och moraliska kontrollen

Avhandlingens förutsättningar presenteras i kapitel 1, och i det följande kapitlet ges en kortfattad beskrivning av de näringsgeografiska, demografiska, sociala och ekonomiska förutsättningarna i de socknar som ingår i undersökningsområdet. Avhandlingens empiriska kärna ligger i kapitel 3 och 4. Dessa är kronologiskt ordnade med sekelskiftet 1700 som brytpunkt. Varje kapitel inleds med en generell beskrivning av maktförhållandena utifrån tidigare forskning liksom en empirisk analys av de lokala maktförhållandena. Därefter behandlas de religiösa och moraliska brotten. I båda kapitlen lyfter författaren fram en förstärkt kontroll som bakgrund till de religiösa konflikterna.

Även om avhandlingens analytiska fokus ligger i skärningspunkten mellan religiös kontroll och religiös konflikt, har författaren avstått från att anknyta till teorier om social kontroll och disciplinering. Användningen av Walter Korpias konflikt- och maktmodell, som hanterar helt andra frågor, förkjunder därmed intresset från den bärande frågan om kopplingen mellan kontroll och konflikt. Undersökningen av kontrollen uppvisar även andra problem. Att utpeka den kraftiga ökningen av antalet domar för religiösa brott mellan perioderna 1667–1671 och 1697–1701 som orsak till häxeriet på 1670-talet förefaller vanskligt. Lika svårt är det att bli övertygad om det rimliga i att spåra väckelsens orsak i "en fortsatt disciplinerande ambition hos lokala präster och tjänstemän" (s 165). Bortsett från problemen med att påvisa rimliga tidsmässiga samband mellan förändringar i kontrollen och väckelsens utbrott har författaren svårt att ge konkreta belägg för att väckelsen skulle ha varit en protest mot ökad kontroll. Nyläseriet i övre Norrland vid 1800-talets början kan i sitt hävdande av den kristliga friheten i polemik mot de nya böckernas socialdisciplinerande moralism tydligt uppfattas som en folklig protest mot överhetlig kontroll. Men hälsingeläsarna inskräpte än krafti-

8. Birgitta Nilsson & Gunborg Wänge (utg), *Människoöden i Borgeby på 1700-talet. Severin Schlüters nekrologer i Borgeby död- och begravningsböcker 1742–97*, Lomma 1990.

gare de religiösa och moraliska normer som myndigheterna försökte upprätthålla och kritiserade dessutom myndigheterna för slapphet. Vid ett förhör som prästerskapet höll med läsarna i Delsbo yttrade en soldat: "jag har varit den liderligaste i hela socknen, jag har slagits, svurit, supit, I hafven väl vetat det, men har ock någon af eder, såsom lärare, sagt mig ett enda förmaningsord? Nu söker jag Gud, och I viljen hindra det".⁹ Vid samma tillfälle sade en annan läsare: "om vi gå tillhoppa att supa, svärja och hora, därpå talar ingen". Att Wallenberg Bondesson pekar på en kvalitativ skillnad mellan väckelsens egenkontroll och myndighetskontrollen är visserligen väl motiverat i sig, men distinktionen utgör inget belägg för att väckelsen utgjorde en protest mot tilltagande kontroll. Den kvalitativa skillnaden skulle snarast vara att väckelsefolket hade internaliserat de normer som kyrkan förkunnade. I en alternativ tolkning skulle väckelsen alltså kunna uppfattas som ett ovanligt lyckat exempel på disciplinering. Eftersom källmaterialet inte entydigt stöder tesen om konflikt som reaktion på kontroll, hade det varit motiverat med en öppnare diskussion av alternativa tolkningar.

De religiösa konflikterna – avhandlingens huvudresultat

De religiösa konflikterna undersöks i två steg i båda delundersökningarna. Först behandlas smärre konflikter genom en analys av religionsmål under hela undersökningsperioden. Det handlar om trolldom, vidskepelse, magiska konsultationer, hädelse och smädelse mot kyrkan. Totalt rör det sig om 48 mål, 32 för 1600-talet och 16 för 1700-talet. Målen analyseras med avseende på vilka som anklagades, vilka som stod för anklagelserna, hur kontrahenterna agerade och vad det rättsliga utslaget blev. Analysen visar att myndigheterna på 1600-talet visade stort tålmod med de anklagade, att domarna var milda och att magimål vanligen initierades av de anklagade. Också på 1700-talet undvek domstolarna att döma för trolldom och valde hellre det mildare brottet vidskepelse eller dömde angivaren för förtal. Huvuddelen av målen drevs av länsman under 1700-talet. Ansamlingen av hädelse- och smädelsemål till 1600-talets slut kopplar författaren till ökade ambitioner och möjligheter att beivra religiösa brott vid världslig rätt. Även om de anklagade oftast var unga eller marginaliserade, urskiljer hon för 1700-talets del mer individualistiska religiösa föreställningar bland de svarande.

Det andra steget i undersökningen av de religiösa konflikterna utgår från häxprocesser och väckelsemål. En mikrostudie av Delsbo socken fungerar som ett sammanhållande element mellan de två konflikttyperna. Undersökningen av häxeriet inleds dock med en analys av häxprocesser från hela regionen. Efter en ökning av smärre religionsmål kring 1670 ägde den första processen rum 1672. En kunglig kommission tillsattes med befogenhet att rannsaka, döma och verk-

9. Samuel Ödman, *Hågkomster från hembygden och skolan. Prosten Lenaeus i Delsbo*, Stockholm 1962, s 88.

ställa domarna. Fram till 1674 hölls cirka tjugo processer i området, med protokoll bevarade från åtta. Analysen av de agerande visar att 402 av 479 vittnen var barn under femton år. Som oskyldiga offer riskerade de inte att straffas och kunde därför både spela ut egna aggressioner och bli manipulerade redskap för vuxna. Bland de 160 anklagade dominerade kvinnorna totalt, med viss överrepresentation för äldre kvinnor.

Med hjälp av ett omfattande brevmaterial från Delsbo, som lägger i dagen maktspelet bakom häxanklagelserna, lyckas Wallenberg Bondesson i detalj visa hur makthavare och enskilda agerade med allianser, anklagelser och motanklagelser för att främja sina intressen. I anslutning till forskarna Christina Larner och Robert Muchembled menar författaren att häxmyten fyllde en politisk, instrumentell funktion. Konflikterna gällde makten i socknen, vem som var socknens legitima företrädare, och vilka befogenheter som präster, tjänstemän och förtroendemän skulle ha. Därefter analyseras häxeriets konsekvenser i lokalsamhället. Författaren visar hur stora grupper dömda eller anklagade förvägrades rätt till fadderskap och nattvardsgång, och hur dessa i flera år fick kämpa för fullständig upprättelse. Resultatet blev en kompromiss, en successiv normalisering. På den rättsliga arenan följde ”den stora tystnaden”; myndigheterna ville ogärna ta upp nya anklagelser. 1600-talskapitlet avslutas med två fallstudier, där omständigheterna kring två anklagade kvinnor utreds i detalj.

Väckelse delen inleds med en redogörelse för väckelsens ursprung i Lillhärdal med Bång-Karin och komminister Märten Thunborg som ledande personligheter, liksom den extatiska rörelsens spridning till norra Hälsningland. Väckelsen ledde till konflikter med prästerskap och andra myndigheter och resulterade i sex processer vid Delsbo och Forsa häradsrätter mot sammanlagt ett 50-tal läsare mellan 1775 och 1793. Åtalen gällde i regel gudstjänstförsummelse och otillåtna sammankomster, och domarna var nästan alltid frikännande. Författaren tolkar väckelsen som en reaktion på tilltagande religiös och social kontroll och beskriver därvid överhetens kampanj mot folkliga oseder under 1700-talet. Väckelsen skapade en självständig kultur som i allt väsentligt byggde på samma normer som prästerskap och andra myndigheter försökte inpränta.

I kapitel 5 summeras slutligen avhandlingens resultat. Nya maktresurser, maktförskjutningar och oklara maktförhållanden tillsammans med ökade ambitioner att kontrollera befolkningen anförts som bakgrund till 1600-talets religiösa konflikter. 1700-talets väckelse tolkas som en reaktion på den tilltagande sociala disciplineringen, där allmogen genom läskunnighet och bokinnehav tillägnat sig en viktig maktresurs: religiös kunskap. Medan 1670-talets konflikt gällde makten över lokalsamhället, handlade 1700-talskonflikten om väckelsefolkets självbestämmande. Skillnaden förklaras med utvecklingen från kollektiva till individualistiska tänkesätt.

Det lokala perspektivet och maktperspektivet

Wallenberg Bondessons avhandling anlägger ett brett perspektiv på religiös konflikt genom att behandla så skilda fenomen som häxeri och väckelse. Utöver detta breda tematiska perspektiv lyfter hon fram sitt teoretiska maktperspektiv inspirerat av Walter Korpi och ett lokalt perspektiv med fokus på norra Hälsingland. Men lika bärande för avhandlingens komposition är det långa tidsperspektivet. Något av det allra intressantaste med avhandlingen är nämligen att den pekar på förekomsten av en lokal konflikttradition, från 1600-talets häxeri via 1700-talets väckelse till erikjansarnas utvandring på 1800-talet. Genom en mikrostudie av Delsbo socken visar författaren hur en antiklerikal tradition rotat sig inom vissa släkter i utkanten av socknen. Det är också på denna punkt som avhandlingen reser mer generella anspråk. Detta framgår av sammanfattningen, som vid diskussionen av konfliktfrekvensen i undersökningsområdet uppger att en del av syftet med undersökningen varit ”att försöka bidra till kunskapen om sådana områden i allmänhet” (s 238). När avhandlingens syfte inledningsvis fixeras, är detta dock mycket specifikt avgränsat till tid och rum: ”att kartlägga religiösa konflikter i norra Hälsingland 1630–1800 och försöka förstå dessa i deras lokala sammanhang” (s 6).

Wallenberg Bondesson diskuterar inte hur hennes lokala perspektiv kan ge allmängiltiga resultat. Valet av undersökningsområde bygger på en föreställning om att frekvensen av religiösa konflikter är ”relativt hög”, dock utan att några belägg presenteras eller några jämförelser företas med andra områden. Läsaren får alltså inte veta hur konfliktområdet norra Hälsingland förhåller sig till andra områden. Föreställningen om den höga konfliktfrekvensen läggs vidare till grund för valet av teori. Walter Korpis konflikt- och maktmodell uppfattas nämligen som särskilt användbar, eftersom den hävdar att sannolikheten för konflikt är störst när maktförhållandena är någorlunda jämna men när någon part har ett visst övertag. Förutom konfliktfrekvensen anför den jämna sociala strukturen i undersökningsområdet som argument för modellens tillämpbarhet. En analys av sockentabellerna visar att de självägande bönderna hade en stark ställning ännu vid slutet av 1700-talet liksom att proletariseringen var begränsad. Problemet med teorianvändningen är att urvalskriteriet för valet av teori samtidigt är det som teorin skall förklara, nämligen den höga konfliktfrekvensen. En mera konsekvent teoriprövning skulle ha inneburit en undersökning av konfliktnivån i ett antal områden med varierande maktstruktur. I sin nuvarande användning blir teorin inte ett integrerat arbetsredskap, utan fungerar snarare som en allmän tolkningsram, och frågan om kopplingen mellan jämna maktförhållanden och hög konfliktfrekvens lämnas outredd.

Det som Wallenberg Bondesson operationaliserar av Walter Korpis teori är begreppet *maktresurser*. Därmed förstår hon allt från lagstiftning och rättsinstanser via förvaltningsorgan och myndighetspersoner till nätverk, jordinnehav

och individuell kompetens. Genom att tillämpa detta vida begrepp, lyckas författaren lägga ett maktperspektiv på förhållanden som annars inte brukar behandlas i sådana sammanhang. Vissa maktresurser saknas dock helt eller berörs endast tillfälligtvis. Detta gäller till exempel prästmöte, kyrkoråd och byorganisation. Att behandlingen av maktresurser inte är helt uttömmande, framstår emellertid som mindre problematiskt än den bristande systematiken i behandlingen av de maktresurser som faktiskt tas upp. I sin diskussion av konflikternas utgång på 1700-talet lyfter Wallenberg Bondesson fram allmogens ökade maktresurser i form av läskunnighet, bokinnehav och större religiös kunskap, maktresurser som inte diskuteras i analysen av 1600-talets konflikter. Den bristande systematiken gör därför att maktresursen "religiös kunskap" riskerar att framstå som något av en ad hoc-förklaring till väckelsekonflikternas utformning.

I fokus för analysen står två typer av lokala maktrelationer: dels mellan överhet och undersåtar – särskilt mellan prästerskap och församling – dels mellan olika maktbärande grupper. Även på denna punkt föreligger en viss diskrepans mellan avhandlingens två huvuddelar. Behandlingen av konflikterna kring häxeriet är mångfacetterad och nyskapande. Kartläggningen av de underliggande konflikterna mellan olika individer och grupper framstår som avhandlingens viktigaste empiriska bidrag, där maktperspektivet dessutom klarast kommer till sin rätt. Väckelsen på 1700-talet betraktas däremot nästan uteslutande som en kamp mellan å ena sidan prästerskap och andra överhetspersoner och å andra sidan den del av församlingen som deltog i väckelsen. Därmed faller undersökningen till stor del tillbaka på etablerade förklaringar inom den kyrkohistoriska forskningen. Konfliktfrekvensen görs nämligen beroende av enskilda myndighetspersoners inställning till väckelsen. Det finns dock uppgifter om att väckelsen skapade öppen konflikt inte bara mellan präst och läsare, utan också mellan sockenbor och väckelsefolk. Sockenbornas försök att störa sammankomsterna tog sig bland annat uttryck i att man kastade ner krut genom skorstenen i det hus där läsarna höll till. Det klagades också över att sammankomsterna orsakade trätor och slagsmål.¹⁰ Några underliggande konflikter försöker författaren inte lägga i dagen för väckelsen. Det hade till exempel varit möjligt att diskutera väckelsekonflikterna i relation till de långvariga konflikter kring utnyttjandet av skogsresurserna som bruksnäringen skapade under senare delen av 1700-talet.¹¹ Men alldeles oavsett hur fruktbar en sådan ansats hade kunnat vara, uppvisar avhandlingen en diskrepans såtillvida att väckelsekonflikterna analyseras på den officiella, manifesta nivån, medan häxerianklagelserna uppfattas som uttryck för underliggande konflikter.

Författarens analys av konflikternas konsekvenser för lokalsamhället och de enskilda individerna lämnar ett viktigt bidrag till ett försummat forskningsfält.

10. Hasselberg 1919, s 155f.

11. Rosemarie Fiebranz, *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750–1850*, Uppsala 2002. Se recension i föreliggande häfte, s 750–760.

Vissa förhållanden hade dock kunnat problematiseras mera. Eftersom det var den fåfänga väntan på att den kungliga kommissionen skulle återvända för att rannsaka och döma återstoden av de anklagade som lamslog normaliseringsprocessen efter häxeriet, hade det funnits skäl att diskutera konsekvenserna av statsmaktens ingripande i lokalsamhället. Kanhända var en av lokalsamhällets viktigare erfarenheter av häxprocesserna att statlig intervention innebar förlust av den lokala makten, en erfarenhet som gjorde att man därefter undvek sådan eskalering som krävde statligt ingripande. Även om det inte föreligger ett lika rikt material för analysen av efterspelet till väckelsekonflikterna, ger användningen av personalierna – de källkritiska invändningarna till trots – tydliga indikationer på att väckelsefolket snart uppfattades som en välintegrerad grupp i samhället. Hur detta resultat stämmer med den konflikttradition som yttrade sig i anslutningen till erikjansismen på 1840-talet är dock en fråga som författaren aldrig diskuterar. Motsvarande problem gäller för efterspelet till häxeriet och dess koppling till väckelsen: en samtidig betoning av "läkningsprocess" och konflikttradition. Eftersom detta kan uppfattas som motstridiga tendenser, hade det varit välkommet med en diskussion av förhållandet mellan dessa utvecklingslinjer.

Avslutning

Maria Wallenberg Bondessons avhandling innehåller många intressanta resultat. Det viktigaste är utan tvivel den detaljerade kartläggningen av det lokala maktspelet bakom häxprocesserna. Det är också här som maktperspektivet visar sig som mest fruktbart. Analysen av efterspelet har gett ny kunskap om häxeriets konsekvenser för lokalsamhället liksom om förutsättningarna för försoning. Ett mera spekulativt men inte desto mindre tankeväckande inslag i avhandlingen är "den antiklerikala traditionen", det vill säga de geografiska och släktmässiga kopplingarna mellan aktörer i religiösa konflikter från 1670- till 1840-talet. Här demonstrerar författaren nyttan av lokala mikrostudier i långa tidsperspektiv och lyfter fram tidigare obeaktade samband som inspirerar till fortsatt forskning.

Att lägga häxeri och väckelse under samma lupp är både djärvt och okonventionellt. Maria Wallenberg Bondessons avhandling visar att det är möjligt att anlägga ett enhetligt perspektiv på ytligt sett så disparata fenomen. Avhandlingen skulle ha vunnit på att utveckla de sammanhållande elementen, men detta förhållande understryker samtidigt ansatsens potential.

Daniel Lindmark *

* Fakultetsopponent